

УДК 347.78

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.61>

АВТОРСЬКЕ ПРАВО В ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК ТА АРХІВІВ

Улітіна О.,
*кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу авторського права і суміжних прав
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-0230-9477
e-mail: ulitina.olha@gmail.com*

Улітіна О. Авторське право в діяльності бібліотек та архівів.

Стаття присвячена правовому аналізу особливостей авторського права в діяльності бібліотек та архівів в Україні. Визначено, що в правовому полі діяльність бібліотек та архівів тісно пов'язана з авторським правом, зокрема в контексті використання творів, які зберігаються в колекціях бібліотек та архівів. Визначено, що основним механізмом, який необхідний для збереження балансу між потребами суспільства та інтересами суб'єктів авторського права є застосування обмежень та винятків з авторського права в діяльності бібліотек та архівів. Проаналізовано положення Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX та встановлено, що цей закон вносить значні зміни щодо правового регулювання авторського права в діяльності бібліотек та архівів. Встановлено, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» відносить до невичерпного переліку творів, які можуть бути відтворені репрографічним шляхом оригінали письмових творів з та без ілюстрацій чи інших графічних творів, також фотографічні твори, картини, малюнки. Встановлено, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» розширив коло суб'єктів, які можуть вільно використовувати твори в своїй діяльності. До таких установ відносяться бібліотеки, музеї з відкритим доступом для відвідувачів, архіви, організації із збереження фондів аудіо-, відеозаписів. Також Закон передбачає для цих установ можливість вільного використання творів не лише шляхом репрографічного відтворення, але й дозволяє вільне відтворення твору в будь-якому форматі та на будь-якому носії для збереження або заміни загубленого, пошкодженого чи непридатного примірника твору, а також позичку правомірно опублікованих примірників творів у друкованому вигляді. Встановлено, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX вперше законодавчо закріпив визначення поняття сирітського твору, а також встановив основи правового регулювання сирітських творів в Україні. Проведений аналіз законодавства України та директив Європейського Союзу, які регулюють питання авторського права в діяльності бібліотек та архівів, вказує, що положення Закону України «Про авторське право і суміжні права» відповідають положенням Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС та Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2012/28/ЄС від 25 жовтня 2012 р. про окремі випадки дозволеного використання сирітських творів.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, авторське право, креативні індустрії, бібліотеки, архіви.

Ulitina O. Copyright in the functioning of libraries and archives.

The article is devoted to the legal analysis of the features of copyright in the functioning of libraries and archives in Ukraine. It is noted that in the legal framework, the functioning of libraries and archives is closely related to copyright, in particular, in the context of using works stored in the collections of libraries and archives. It is established that the main mechanism required to maintain a balance between the needs of society and the interests of copyright holders is the application of restrictions and

exceptions to copyright in the functioning of libraries and archives. The author analyzes the provisions of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» No. 2811-IX dated December 1, 2022, and concludes that this law introduces significant changes to the legal regulation of copyright in the functioning of libraries and archives. The author concludes that the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» includes in the non-exhaustive list of works that may be reprographically reproduced. It is noted that the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» has expanded the range of entities that can freely use works in their activities. These institutions include libraries, museums with open access to visitors, archives, and organizations for the storage of audio and video recordings. The author concludes that the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» No. 2811-IX dated December 1, 2022, for the first time legislated the definition of an orphan work and established the basis for legal regulation of orphan works in Ukraine. The analysis of Ukrainian legislation and EU directives regulating copyright issues in the functioning of libraries and archives shows that that the provisions of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» are in line with the provisions of Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC and Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works.

Key words: intellectual property rights, copyright, creative industries, libraries, archives.

Постановка проблеми. Рівень розвитку суспільства на сьогодні надає широкі можливості людині для отримання інформації. Технологічний розвиток забезпечує можливість отримувати нові знання постійно, не звертаючись до спеціальних установ, як було раніше. Однак бібліотеки та архіви все ще виконують важливу соціальну функцію, забезпечують широкий доступ до знань та культурних надбань, виступаючи осередком накопичення наукових, культурних та інших знань.

Діяльність бібліотек та архівів тісно пов'язана з питаннями права інтелектуальної власності, зокрема авторського права на видання, які зберігаються в таких установах. Сучасні технології та процеси цифровізації створюють нові виклики для авторського права. Ці питання є актуальними з огляду на те, що бібліотеки та архіви активно оцифровують свої колекції для збереження та полегшення доступу до матеріалів. Отже в цьому контексті важливо забезпечити належне узгодження цих процесів з законодавством, яке регулює діяльність бібліотек та архівів.

Крім того, в сучасному світі бібліотеки та архіви часто виконують функцію освітніх центрів, де відбуваються різноманітні заходи, присвячені питанням авторського права для користувачів бібліотек та архівів. Знання у сфері авторського права допомагає працівникам бібліотек та архівів надавати відповідну інформацію та консультації з питань використання творів, які зберігаються у їх фондах.

Новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX вносить певні зміни у механізми правового регулювання діяльності бібліотек та архівів у контексті авторських прав. Доцільним вбачається дослідження впливу нових норм на діяльність цих установ, а також вивчення можливості подальшого удосконалення законодавства у сфері авторського права для гармонізації його з нормами права Європейського Союзу.

Стан опрацювання проблематики. Питання авторського права в діяльності бібліотек та архівів цікавлять як правознавців, так і представників ВНЗ, а також фахівців бібліотек та архівів. Тому ця проблематика розглядається в науковій площині під різними кутами. Так свої праці особливостям авторського права в діяльності бібліотек і архівів присвятили О. Пінчук та С. Іванова, Л. Приходько, М. Іванова. В. Троцька досліджувала правові аспекти використання бібліотеками та іншими закладами творів, що вийшли з комерційного обігу, а також винятки та обмеження авторського права в контексті діяльності бібліотек та архівів. Л. Майданик розглядала в своїх працях питання сирітських творів та підходи щодо правового регулювання їх використання в діяльності бібліотек та архівів.

Однак ці дослідження переважно стосуються законодавчого регулювання авторського права в діяльності бібліотек та архівів відповідно до норм попереднього Закону України «Про авторське право і суміжні права», отже не враховують особливості, закріплені у нормах нового Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Метою статті є дослідити та розкрити особливості авторського права в діяльності бібліотек та архівів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Авторське право в контексті діяльності бібліотек та архівів забезпечує баланс між інтересами власниками прав на твори та суспільством, яке для забезпечення культурних, соціальних, освітніх, наукових та інших потреб, має отримувати якомога більш широкий доступ до інформації. «Воно забезпечує мотивацію для авторів створювати та поширювати твори, які наповнюють такі установи, а також створює правові рамки для використання та збереження цих творів» [1, с. 1].

Однак авторське право створює монополію для авторів та правовласників, оскільки саме їм гарантуються усі виключні права на твори. Основним механізмом дотримання балансу з огляду на цю монополію є застосування обмежень та винятків з авторського права, випадки вільного використання творів. Встановлені правові рамки використання обмежень та винятків з авторського права дозволяють бібліотекам та архівам задовольняти потреби суспільства, залишаючись в правовому полі. «Авторське право дозволяє бібліотекам, за допомогою винятків і обмежень, виконувати суспільну функцію: розширювати можливості громад зараз і в майбутньому створювати, спілкуватися, відкривати, отримувати доступ, використовувати і зберігати знання та інформацію» [1, с. 1].

Технологічний розвиток суспільства призводить до необхідності пошуку нових рішень в правовому полі, які відповідали б сучасним потребам. «Архівування матеріалів, які охороняються авторським правом, часто має на меті зберегти їх на довгі роки, особливо коли йдеться про цифрові матеріали, створені у форматах або розміщені на носіях, які, ймовірно, застаріють. Переважну частину архівів складають неопубліковані твори. Для того, щоб архівні установи могли збирати, розміщувати і зберігати масові колекції ресурсів, охоронюваних авторським правом, ці установи повинні дотримуватися законодавства про авторське право» [2, с. 1].

Так оцифрування творів для їх зберігання у бібліотеках чи архівних установах давно вже розповсюдженим явищем, яке однозначно має велике значення для збереження культурної та історичної спадщини, наукових знань та інших видів інформації. Проте правове регулювання цього питання не відповідає в повній мірі сучасному стану речей.

Аналізуючи зміни, які відбулися в законодавчому регулюванні авторського права в діяльності бібліотек та архівів, необхідно зазначити, що у новому Законі «Про авторське право і суміжні права» було дещо уточнено визначення репрографічного відтворення творів, а також внесені значні зміни в норми, що регулюють питання використання творів бібліотеками та архівами.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ [3] репрографічне відтворення (репродукування) визначалося, як факсимільне відтворення у будь-якому розмірі оригіналу письмового чи іншого графічного твору або його примірника шляхом фотокопіювання або іншими подібними способами, крім запису в електронній (у тому числі цифровій), оптичній чи іншій формі, яку зчитує комп'ютер. Новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-ІХ [4] зазначає серед переліку творів, які можуть бути відтворені репрографічним шляхом також фотографічні твори, картини, малюнки, а також цей перелік став невичерпним. Крім того, новий закон визначає, репрографічне відтворення у процесі видавничої діяльності.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ [3] була передбачена можливість вільного відтворення бібліотеками та архівами примірників твору репрографічним способом. Так без згоди суб'єкта авторського права дозволялося репрографічне відтворення одного примірника твору бібліотеками та архівами, в тому разі, якщо діяльність таких установ не спрямована на одержання прибутку. Крім того, Закон чітко встановлював умови відтворення твору репрографічним способом для бібліотек та архівів. Так репрографічне відтворення дозволялося щодо окремо опублікованих статей та інших невеликих за обсягом творів чи уривків з письмових творів. На комп'ютерні програми і бази даних можливість такого відтворення не розповсюджувалася. Також репрографічне відтворення повинно було здійснюватися за запитом фізичних осіб за умови, що таке відтворення не мало систематичного характеру, і установа мала достатньо підстав вважати, що отриманий внаслідок репрографічного відтворення примірник використовуватиметься з метою освіти, навчання і приватного дослідження.

Також попередній Закон «Про авторське право і суміжні права» передбачав можливість здійснити відтворення твору для збереження або заміни загубленого, пошкодженого та непридатного примірника, який зберігався в цих же бібліотеці чи архіві або аналогічних. Умовами здійснення

відтворення в даному випадку були неможливість одержання такого примірника іншим шляхом і відсутність систематичного характеру таких дій.

Стаття 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX передбачає можливість вільного використання твору бібліотеками, музеями з відкритим доступом для відвідувачів, архівами або організаціями із збереження фондів аудіо-, відеозаписів. Тобто порівняно з попереднім законом розширено перелік можливих способів використання творів бібліотеками та архівами, оскільки норми статті не обмежуються лише репрографічним відтворенням. Крім того, було розширено перелік суб'єктів, які можуть вільно використовувати твори в своїй діяльності.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX допускає відтворення, у тому числі репрографічне відтворення, бібліотеками та архівами без дозволу суб'єкта авторського права та безоплатно, однак лише у разі дотримання низки умов.

Перша умова стосується твору, який відтворюється. Норми статті 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX дозволяють відтворення твору у разі, якщо це окрема опублікована стаття та інші невеликі за обсягом твори чи уривки з письмових творів. Також це відтворення має здійснюватися за запитом фізичних осіб. Ця норма як і в попередньому законі не стосується відтворення комп'ютерних програм чи баз даних.

Другою вимогою є дотримання визначених умов такого відтворення. По-перше, заклад, де здійснюється відтворення, повинен мати достатні підстави вважати, що копія відтвореного твору використовуватиметься з метою навчання, наукового або приватного дослідження. По-друге, обсяг відтворення повинен відповідати визначеній меті. По-третє, відтворення твору не повинно мати систематичний характер. Отже, новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» вперше встановив обмеження щодо обсягу відтворення твору бібліотеками та архівами.

Крім того, законом закріплена можливість відшкодування господарських витрат, пов'язаних із наданням бібліотеками та архівами послуг на відтворення твору. Тобто закон дозволяє отримання бібліотеками та архівами прибутку з таких дій, при цьому установа в такому випадку не втратить статус некомерційної (ч. 6 ст. 24).

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX також дозволяє вільне відтворення твору в будь-якому форматі та на будь-якому носії для збереження або заміни загубленого, пошкодженого чи непридатного примірника твору, за умови що виготовлення відповідного примірника іншим шляхом неможливе і примірник виготовляється в обсязі, необхідному для такого збереження. В цьому випадку законодавець також визначив умову щодо обсягу відтворення.

Окрім відтворення творів без дозволу суб'єкта авторського права та безоплатно Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX дозволяє також некомерційним бібліотекам надавати позичку правомірно опублікованих примірників творів у друкованому вигляді без дозволу суб'єкта авторського права. Тобто передбачається можливість надання у користування примірника твору на встановлений строк, за умови що такі дії не мають самостійного економічного значення, однак лише у випадку дотримання певних умов. До таких умов відносяться надання одночасно доступу лише до однієї копії цього твору; щодо твору, на який надається позичка, відсутні умови використання на підставі публічного ліцензійного договору на використання об'єктів авторського права; а також за відсутності можливості у користувача користуватися копією твору за межами терміну надання копії твору у позичку.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX також регулює питання використання цифрових творів. Так частина 4 статті 24 дозволяє без дозволу суб'єкта авторського права та безоплатно інтерактивне надання доступу до твору в електронній (цифровій) формі за допомогою терміналів у приміщенні бібліотек чи архівів за запитом фізичної особи з метою навчання, наукового або приватного дослідження. Таке використання можливе за умови, якщо створена копія твору не буде використовуватися поза приміщенням цих установ, а також за умови надання одночасно доступу лише до однієї копії цього твору.

В цілому зміни, яких зазнало законодавство України у сфері авторського права в контексті діяльності бібліотек та архівів, відповідають євроінтеграційному вектору розвитку країни. Зокрема положенням Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС [5]. Ця Директива «спрямована на створення комплексної системи,

яка принесе користь широкому колу учасників, які діють у цифровому середовищі: користувачам Інтернету, митцям, журналістам і пресі, продюсерам фільмів і музики, онлайн-сервісам, бібліотекам, дослідникам, музеям і університетам, а також багатьом іншим» [6].

Бібліотеки та архіви відповідно до положень цієї Директиви мають статус установ зі збереження культурної спадщини. Директива передбачає особливий виняток щодо збереження для таких установ. Так бібліотеки і архіви мають право «робити копії творів зі своїх колекцій, використовуючи переваги нових методів цифрового збереження. Це нове правило дозволяє оцифровувати культурну спадщину ЄС з метою її збереження» [6].

Законом України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX були внесені значні зміни щодо правового регулювання сирітських творів в Україні. Вперше було законодавчо закріплено визначення поняття сирітського твору, як оприлюдненого в Україні твору, щодо якого жоден із суб'єктів майнових прав за результатами ретельного пошуку не ідентифікований, а в разі ідентифікації такого суб'єкта (включаючи об'єкти, оприлюднені анонімно чи під псевдонімом) – його місцезнаходження не встановлене.

Стаття 29 Закону визначає особливості статусу сирітського твору, а також передбачає можливість використання такого твору. Така можливість є важливим елементом для забезпечення інтересів суспільства в контексті доступу до культурної і історичної спадщини, а також до наукових знань.

Статусу сирітського твору може набути твір, опублікований у книзі, журналі, газеті або інших письмових виданнях, або аудіовізуальний твір, що міститься в колекціях бібліотек чи архівів, і оприлюднений на території України.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX дозволяє відтворення сирітських творів бібліотеками та архівами з метою оцифрування, індексації, каталогізації, збереження або відновлення копії твору. Таке використання сирітського твору можливо лише після пошуку чи спроб ідентифікації суб'єкта авторського права, і якщо ці дії не дали результату.

Особливості правового механізму набуття та втрати статусу сирітського твору, умови його дозволеного використання, а також ведення реєстру сирітських творів визначається Порядком набуття та втрати статусу сирітських творів, фонограм, відеограм та зафіксованих у них виконань, умови їх дозволеного використання та ведення реєстру, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1312 [7].

Ці положення нового Закону України «Про авторське право і суміжні права» відповідають усталеній практиці та правовим нормам Європейського Союзу. Зокрема положення Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2012/28/ЄС від 25 жовтня 2012 про окремі випадки дозволеного використання сирітських творів [8] визначають правовий статус сирітських творів в Європейському Союзі.

Відповідно до норм цієї Директиви основною умовою надання твору статусу сирітського є неможливість відшукати чи ідентифікувати суб'єкта авторського права, якому належить такий твір, після проведення ретельного пошуку цього суб'єкта і вжиття всіх можливих дій для його ідентифікації.

Крім того, Директива чітко визначає установи, які можуть використовувати сирітські твори – це бібліотеки, освітні заклади, архіви, музеї та громадські мовники, а також способи їх використання, зокрема для збереження, реставрації та надання доступу до культурних та освітніх ресурсів.

Директива також передбачає необхідність внесення інформації щодо сирітських творів до єдиної європейської бази даних сирітських творів (Orphan Works Database), яка управляється Європейським агентством з інтелектуальної власності (EUIPO) [9].

Адаптація норм законодавства України до норм Європейського Союзу в частині правового регулювання сирітських творів дозволила бібліотекам та архівам отримати доступ до значного обсягу матеріалів, які раніше могли бути недоступними через невідомих або неідентифікованих суб'єктів авторського права, а також спростила процес оцифрування та публікації сирітських творів, що робить доступ до культурної спадщини в цифровому форматі більш широким.

Висновки. Діяльність бібліотек та архівів тісно пов'язана з авторським правом та вимагає від бібліотек та архівів залишатися в правових рамках, визначених законодавством у сфері авторського права.

Авторське право в контексті діяльності бібліотек та архівів покликано забезпечити баланс між потребами суспільства в широкому доступі до культурних та історичних даних та наукових знань і між інтересами суб'єктів авторського права, яким належать права на твори, які зберігаються в бібліотеках та архівах.

Реформування законодавства у сфері авторського права в Україні щодо авторського права в діяльності бібліотек та архівів було направлено на узгодження норм національного законодавства і норм права Європейського Союзу. До таких положень Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX відносяться норми, що регулюють вільне використання твору бібліотеками та архівами, а також щодо статусу сирітського твору в Україні.

Новели Закону України «Про авторське право і суміжні права» в цілому відповідають положенням законодавства ЄС, зокрема Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС та Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2012/28/ЄС від 25 жовтня 2012 про окремі випадки дозволеного використання сирітських творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Coates J, Owen V, Reilly S. Navigating Copyright for Libraries: Purpose and Scope. Berlin, Boston: De Gruyter Saur; 2022. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110732009> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Lee, Gyooho, Archival Institutions and Copyright in Korea (October 10, 2021). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3939807> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3939807> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 р. № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text (дата звернення: 20.05.2024).
6. Questions and Answers – New EU copyright rules. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_2821 (дата звернення: 20.05.2024).
7. Про затвердження Порядку набуття та втрати статусу сирітських творів, фонограм, відеограм та зафіксованих у них виконань, умов їх дозволеного використання та ведення реєстру: постанова КМУ від 15 грудня 2023 р. № 1312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1312-2023-п#n10> (дата звернення: 20.05.2024).
8. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2012/28/ЄС від 25 жовтня 2012 про окремі випадки дозволеного використання сирітських творів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2012-28-es.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
9. Orphan Works DB. URL: <https://euipo.europa.eu/ohimportal/en/web/observatory/orphan-works-db>.